

Сергій Шевцов (м. Одеса),
 доктор філософських наук, професор,
 Одеський національний університет
 імені І.І. Мечникова

Довге порівняння у Гомера як початок філософського мислення у Стародавній Греції.

Виключне становище «Іліади» у світі Стародавній Греції й широта її розповсюдження містять парадокс, який заслуговує на увагу. Припустимо, разом з більшістю сучасних вчених, що «Іліада» з'являється на кордоні іонічного й еолійського узбережжя Малої Азії (наприклад, в Смирні або на Хіосі): у такому разі вона виникає в районах розселення греків, що перебралися туди з Балканського півострова і Пелопоннесу. Це нащадки тих ахейців, про яких розповідає поема, тільки тепер вони живуть в якості переможених, вигнанців, які втратили батьківщину і здолали довгий та важкий шлях до нової землі. Поема оспівує велич і славу їхніх предків, колишню могутність тепер назавжди втрачених держав. Не випадково навіть в класичну епоху 5 – 6 століть греки не могли ідентифікувати приблизно третину поселень,¹ котрі були перераховані в каталозі кораблів – ймовірно, найдавнішої частини «Іліади», що сходила аж до Мікенської доби (Page 1958 121 - 123; Wood 1998 107; Kullmann 2012). Подібне звеличення своєї колишньої могутності зрозуміти можна. Можна також зрозуміти популярність цієї поеми в Афінах, одному з центрів іонійської міграції (Herod. I, 45; VIII, 73; Strab. 365, 383, 385 - 386), який завжди підтримував з Іонією родинний зв'язок. Аттика, котра єдина відстояла себе від вторгнення, надала притулок мешканцям Пелопоннесу, які були витісненими вторгненням.

¹ «З перерахованих в каталозі 164 пунктів 96 вдалося більш-менш точно ідентифікувати ...» Гордезиани 1978, с. 171. Див. також: Page 1958, 122; Kirk 1975, 836.

Але ж «Іліада» набуває поширення також в Спарті, в Арголіді, у Беотії, у Фессалії та в інших регіонах, заселених якраз нащадками переможців, що саме знищили ахейські держави. Переможців, які вигнали сучасників героїв поеми, їхніх батьків або їхніх дітей – в даному випадку не так важливо, кого саме з них. Але дивним чином переможці з часом починають сприймати поему про колишню велич тих, кого вони перемогли, як живу складову частину власної культури. Це парадоксальний момент.²

Чому і яким чином виявляється можливим таке дивне переживання чужого минулого як свого? VIII століття – століття «героїчного» або «мікенського ренесансу», період, коли грецька цивілізація набуває ту форму, в якій ми її знаємо, але причини процесів, що відбувалися, залишаються не ясними. Зокрема, чи виникає цей «ренесанс» завдяки Гомеру, або самі поеми є його продуктом (Snodgrass 1998, с. 68 ff.; Burkert 1995, с. 88 ff., Hägg 1983; Грант 1998, с. 61 ff.).

Тут потрібно внести два уточнення. По-перше, з відмовою від поняття «темні століття» виникає питання, чи дійсно восьме століття можна представляти вододілом між стародавньою цивілізацією і тою, яку ми знаємо як грецьку. Поліс, зміна системи господарства, соціальні трансформації, нові форми релігійного культу, виникнення культу героїв, формування панеллінства і поем Гомера – чи дійсно вони виникають, або тільки знаходять знайомі нам форми і що лежить в основі цих форм? По-друге, теза про значне поширення поем Гомера по всьому грецькому Середземномор'ю, про його глибоке проникнення в систему мислення і поведінки все частіше ставиться під сумнів. Герман Боніц у своїй промові 1860 року висловив очевидний для дослідників того часу факт: «З тих пір як письмо і читання увійшли як необхідні елементи в коло виховання афінської молоді, пісні Гомера, особливо «Іліада», складали перший і незаперечний предмет для навчання і для дитячих вправ в заучуванні

² Цей парадокс щоправда, з іншого приводу, прекрасно представлений в одному з оповідань Борхеса: «Одно лишь поражает меня больше, чем поразительный ответ саксонского короля: то обстоятельство, что увековечил его слова исландец, человек, в жилах которого текла кровь побежденных». Та трохи нижче: «Не тот день, когда произнес саксонский король свои слова, но тот, когда враг увековечил их, являет собой веху в истории». (Борхес Х. Л. «Скромность истории». Борхес 1997. Т. 2. С. 133).

напам'ять і в декламації» (Бониц 1878, с. 2). Контрастом звучать слова сучасної дослідниці: «Запис двох епосів не торкнувся усної традиції. Лише поступово, з розвитком шкіл та успіхів навчання, ці два записаних епоси отримали перевагу перед усною традицією серед освічених, і для них «Гомер» став поетом цих двох поем, тоді як для широкої публіки «Гомер» зберіг сенс традиції епічного виконання, що йде безпосередньо з давнини» (Jensen 2011, с. 280). Сам запис поем Міна Йенсен датує 522 роком (Ibid. с. 244), а використання письмового тексту Гомера – тільки серединою V століття до н.е., по суті, вже класичною епохою (Ibid. с. 273). Вона переглядає традиційне розуміння, спираючись на дані образотворчого мистецтва і досвід польових досліджень усної традиції: «Картини і інші ілюстрації сцен Троянської війни показують, що після написання ці дві поеми залишалися невідомими для широкої аудиторії, і що джерелом знань про війну була загальна міфологічна традиція, а не ці дві поеми» (Ibid. с. 247).³

Міла Йенсен висуває цілу низку положень,⁴ що викликають сумніви, обґрунтовуючи їх посиланнями на роботи про зображення Троянської війни на вазах і польові дослідження усної традиції. Вона заходить так далеко, що взагалі заперечує успіх «Іліади» та «Одіссеї».⁵ Тут немає можливості критикувати тези датської дослідниці, вони наведені тільки як одна з крайнощів широкого спектра думок. Але наявність самого спектру змушує позначити нашу позицію: тексти поем Гомера виникли в рамках усної традиції розповідей про Троянську війну і фіванського циклу, вони були записані досить рано і отримали широке поширення не пізніше останньої чверті VIII століття до н.е. (Інакше важко пояснити напис на кубку, що був знайдений на острові біля Італії, який

³ Варто відзначити, що автор книги займає жорстку позицію теорії «усної поезії», і в основу кладе матеріал польових досліджень епічних традицій у різних народів.

⁴ Один з прикладів: «Коли на святі Великих Панафіней рапсоди виконували Гомера, ми повинні розуміти «Гомера» як будь-яку поему Гомера, а не «Іліаду» або «Одіссею»» (Jensen 2011, с. 178).

⁵ «Коли Надь намагається встановити, що послужило причиною їхнього успіху в порівнянні з іншими усними епосами, він задає помилкове питання. Немає нічого, щоб припустити цей успіх. Панеллінізм не стимулював створення двох епосів і не сприяв їх поширенню. Те, що ми знайшли, задокументовано на грекомовних територіях найстарішими зі збережених написів другої половини VIII ст. до н. е., це не «Іліада» і «Одіссея», а загальна гомерівська традиція розповідати історії в гекзаметрах.» (Jensen 2011, с. 246).

датовують пр. 735-20 рр. до н.е.⁶). Ці поеми досить рано прив'язуються до імені Гомера (принаймні «Іліада») і стають дійсно універсальним джерелом знань з географії, етнографії, астрономії, медицини та багатьох інших областей (Plat. Ion 531b - 532b; Strab. I 1, 2; Paus. IV 28, 4; Webster 1958, с. 284 - 298; Гордезиани 1978, с. 161). Приписування ж тому автору ще інших поем означає лише повне невміння греків того часу виокремлювати і усвідомлювати естетичну сторону творів, з чого аж ніяк не випливає їхня нездатність її сприймати. Швидше навпаки, саме здатність вловити дивовижну поетику «Іліади» («Одіссея» вимагає окремого розгляду) дозволила їй набути популярності. Інтерес до Гомеру як особистості формується пізніше, і являє собою незалежний феномен, чудово розкритий Б. Граціозі (Graziosi 2002), але сама особистість виділилася з традиції набагато раніше, що тільки і може пояснити висловлювання філософів Ксенофана (В 10, В 11, В 12, В 13 DK) та Геракліта (DK 40, 56, 80, 42), що містять явне критичне ставлення до колеги, а не до безособової традиції. Те ж можна сказати і про Платона, котрий, можливо, першим виокремив у Гомера на дві сторони: Гомера-поета, чиї достоїнства визнавав в діалогах Сократ, і Гомера-філософа (вчителя моралі і автора певної картини світу), для творів якого не знаходилося місця в ідеальній державі (Resp. 376a - 383a, 595a - 601b).

Навіть з урахуванням того, що вазопис є дійсно більш зорієнтованою на троянський цикл як такий, ніж на окрему «Іліаду», а про сцени Троянської війни, що були розташовані на метопах північного боку Парфенона в Афінах, ми нічого не можемо сказати з певністю через їх поганий стан, свідчень Ксенофана, Геракліта, Геродота, здається цілком достатньо для підтвердження глибокого проникнення поеми Гомера в грецьке суспільство (якщо обмежити

⁶ Див.: Гордезиани 1978, с. 230; Грант 1998 485, прим. 35; Зайцев 1990, 410. Р. В. Гордезіані виказує сумніви у наявності зв'язку цього напису з «Іліадою» (XI.632 - 637). При всій повазі до його думки, важко не погодитися з П. А. Хансеном: «...особлива і ретельно продумана вказівка, висловлена мовою епосу про чашу, котра належить саме Нестору, людиною, яка нічого не знала про епічного Нестора і його чашу, була б таким неймовірним збігом, що я дещо спантеличений, як його можна було б запропонувати серйозно». Цит. за: Powell 1991, с. 208. І сам Пауелл: «Якщо ми відмовляємо творцям напису в знанні «Іліади» Гомера, ми повинні припустити, що їхні знання про епічного Нестора і його чашу були отримані від поета, зовсім невідомого нам, який поділяв, однак, ту ж саму традицію, що і Гомер. Я знаходжу такий погляд непереконалим; він не може враховувати тонкий гумор в описі Гомером кубка Нестора (II. 11.632). Тонкий гумор не є традиційним, але належить окремому співакові» (Ibid., с. 208 - 209).

свідчення 5 століттям до н.е.). Справжня проблема в тому, що ці свідчення нітрохи не наближають нас до розуміння причин такого ефекту, а відповідно, основи зазначеного парадоксу. Традиційне пояснення поетичною досконалістю гомерівського епосу викликає сумнів, бо естетичне сприйняття греків суттєво відрізнялося від нашого, а чисто естетична оцінка їм була незнайома (Йегер 2001, 65). У тих випадках, коли поезія ставала предметом рефлексії, в такому судженні переважала безпосередньо точність зображення,⁷ що характерно навіть ще для Платона.⁸ Можна припустити, що теоретичне вираження естетичного почуття у греків значно поступалося естетичному сприйняттю, але і з урахуванням цього роль епосу в грецькій культурі викликає подив. Навіть якщо прийняти, що Гомер і Гесіод збудували (висловили?) систему цінностей, що набула статусу загальної для всіх греків, як стверджують деякі дослідники,⁹ сучасний рівень техніки аналізу текстів не дозволяє, як бачимо, витягти цю систему з достатньою точністю.

Зазначений вище парадокс якраз ставить проблему про зв'язок "Іліади" з феноменом панеллінства. На мій погляд, він може бути розкритий через аналіз властивих поемі якостей, але такий аналіз повинен ґрунтуватися на більш широкій основі, ніж історія, філологія і естетика. Я маю намір продемонструвати це за допомогою аналізу двох сторін «Іліади», добре відомих і детально описаних, але представлених в зовсім іншому ракурсі.

Перша зі сторін, про які піде мова, це так звані довгі порівняння. Метафори і порівняння притаманні будь-якій поезії, в тому числі епічним традиціям, але довгі порівняння Гомера – особливі (Bowra 1952, с. 266 – 267; Webster 1958, с. 224 – 226; Edwards 1991, с. 25). Їх прийнято відрізняти від коротких за наявністю дієслова (Coffey 1957, с. 322) в засобі опису, і вони розглядаються як характерна і унікальна риса (Bowra 1952, с. 268 ff.; Coffey 1957, с. 324; Webster 1958, с. 224 ff.; Edwards 1991, с. 24) гомерівської поезії. Вивчення їх

⁷ Так Одисей хвалить Демодока за точність (Od.VIII.487 - 490).

⁸ Що і робить його оцінку Гомера двоїстою.

⁹ Див., напр.: Надь 2002, 66.

сходить до античності, на сьогоднішній день існують кілька каталогів¹⁰ і різні типи класифікації. Майже кожному довгому порівнянню «Іліади» присвячено окрему статтю або главу в книзі. Євстафій назвав порівняння Гомера однією з ἡδύσματα поезії,¹¹ він же перерахував чотири їхні функції, ймовірно, як підсумок античних коментарів: αὔξῃσις, ἐνέργεια, σαφήνεια, ποικιλία (Basset 1921, с. 133), тобто, посилити оповідання за рахунок деталей, зробити його більш живим, надати ясність і усунути монотонність.¹² За останні півтора століття вдалося встановити: 1) порівняння у Гомера в основному відносяться до бойових дій і зіставляються зі світом природи і мирною працею (станами моря і природними явищами, поведінкою тварин, хижаків та їхніх жертв, процесами праці, наприклад, жнивами тощо); 2) порівнюються не предмети, а процеси – дії та стани,¹³ 3) засоби у порівняннях відносяться до часу набагато пізнішого Троянської війни, ймовірно, сучасному творцеві поеми і його аудиторії, природа і побут відповідають північній частині малоазійського узбережжя, тобто Еолії та Іонії.¹⁴ Було висловлено припущення, що мова порівнянь містить менше архаїзмів і тому є пізнішою вставкою (Shipp 1972), але проти було висловлено ряд суттєвих заперечень – як лінгвістичних, так і заснованих на аналізі відносини порівнянь до загальної структури тексту (Moulton 1974). Виконано величезну роботу по загальній типології, граматичній і функціональній структурі, аналізу окремих порівнянь. Багато висновків залишаються предметом суперечок,¹⁵ особливо щодо усної або письмової природи довгих порівнянь, але більшість дослідників сходиться на тому, що відношення між змістом і засобом є

¹⁰ Green 1877; Lee 1964; Scott 1974, 190 – 205; Ziolkowski, Farber and Sullivan 2015.

¹¹ Євстафій Фессалонікійський (Солунський) (бл. 1115 – бл. 1195 рр.), архієпископ, візантійський історик і письменник, автор коментаря до Гомера «Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν». Див.: Van Der Valk 1963 - 1964.

¹² Ті ж самі функції перераховує М. Едвардс в коментарі до «Іліади» підбиваючи підсумок багаторічних досліджень: «Вчені вважають, що порівняння вносять αὔξῃσις (повноту), ἐνέργεια (жвавість), σαφήνεια (ясність), ποικιλία (різноманітність) і κόσμος (прикрасу)» (Edwards 1991, с. 38). Названу останньої κόσμος можна вважати варіантом ἡδύσματα Євстафія. У більш пізній роботі У. К. Скотта (Scott 2009), нових функцій автору виявити не вдалося.

¹³ «...первинна функція гомерівського порівняння, взятого безпосередньо в контексті, полягає в тому, щоб проілюструвати або конкретну дію в оповіданні, або низку дій, що створюють ситуацію, при котрій абстрактні якості важливі в більшій чи меншій мірі» (Coffey 1957, с. 334).

¹⁴ Hainsworth 1993, с.58, коментар до IX.5 з посиланнями на II.423 ff. та IV.422 ff.

¹⁵ «Підсумкові значення, наведені для порівнянь сучасними коментаторами, розрізняються залежно від прийнятого визначення і трактування безлічі обставин» (Edwards 1991, с. 24).

багатоаспектним і складним,¹⁶ сумнівно, чи можна взагалі виділити єдину функцію для кожного з порівнянь.

Кожне з довгих порівнянь – шедевр, в кожному з них автору вдається не просто провести паралель, але намалювати цілісну картину.¹⁷ Порівнюючи супротивників, що зійшлися, зі злиттям в долині двох гірських річок (IV, 452 - 456), ряди воїнів, що наближуються один до одного, зі жінцями на жнивах (XI, 67 - 70), біль Агамемнона від рани з муками породіллі (XI, 269 - 272), трепет сердець данайців перед нападом Гектора з трепетом моряків при накритті судна хвилею (XV, 624 - 629), мірмідонців, що йдуть за Патроком, з вовками, що вбивають оленя, а потім втамовують спрагу, чиї серця безстрашні, а шлунок наповнені (XVI, 155 - 164), бій з роздмухуваною вітром пожежею (XVII, 736 - 739) тощо, Гомер витримує чітку лінію, яка ставить у глухий кут ранніх дослідників. Чому він порівнює зовсім вже несхожі предмети і настільки навантажує цими порівняннями текст?¹⁸ У цих порівняннях з надзвичайною повнотою розкривається індивідуальний початок автора, особливо помітний при співвіднесенні з рідкісними прикладами порівнянь в інших епічних поемах.¹⁹

Дивовижність об'єктів, які зіставляються Гомером, вказує на те, що порівнюються зовсім не предмети, і навіть не процеси: порівняння лежить на більш глибокому рівні,²⁰ де власне вже перестає бути порівнянням. Гомер прагне показати тотожність природи різних за своїм зовнішнім виглядом процесів, якусь єдину підставу, що лежить по той бік чуттєвого сприйняття і досту-

¹⁶ «Навіть поверхневий аналіз порівнянь, взятих зі сфери неорганічної природи – і це в рівній мірі відноситься до будь-якої іншої групи порівнянь з відповідним предметом – виявляє факт, який сам по собі спростовує всі теорії обмеженого значення порівнянь, порівняння за єдиним пунктом» (Fränkel 1999 (1921), с. 301). З цим згодні Bassett 1921, с. 133 ff.; Coffey 1957, с. 323 ff., Scott 2009, с. 10.

¹⁷ Fränkel 1921, 304; Scott 2009, vii.

¹⁸ «Lee, Similes 3-4, налічує 197 довгих порівнянь ('full', тобто з дієсловом) в II. і 153 коротких («internal», тобто без дієслова), в порівнянні з 45 і 87 відповідно в Od.; Scott, *Similes* 191 – 205 дає перелік і загальне (для обох типів) число 341 для II. і 134 для Od. A. Bonnafé, RPh 67 (1983) 82, налічує 1128 віршів порівнянь в II. або 7,2% від загального числа 15.693 віршів» (Edwards 1991, с. 24).

¹⁹ «Приклади зустрічаються в Theogony 594-601, 702-4, 862-6; Erga 304-6; HyDem 174-7; HyHerm 43-6, 55-6, 66-7, 349. У *Aspis* їх сім (42-5, 374-9, 386-92, 402-4, 405-12, 426-34, 437-42); вони засновані на одній очевидній рисі зіставлення і дуже прості за мірками Гомера» (Edwards 1991, с. 24, прим. 30).

²⁰ М. Коффі тонко відзначає різні рівні абстракції гомерівських порівнянь, часто кілька в одному (Coffey 1957, с. 330).

пної опису реальності. Тим самим він створює багатовимірність зображуваного світу, коли військові дії, напад хижаків, мирна праця і навіть явища природи (течія річки, порив вітру або падіння снігу) можуть порівнюватись за рахунок єдиної природи, що лежить глибоко за їхнім сприйняттям як феноменів. В цьому відношенні порівняння в "Іліаді" набагато перевершують виділені функції – прикраса розповіді, надання їй жвавості і наочності.

Це краще показати на аналізах окремих порівнянь, хоч вибір репрезентативних є надзвичайно складною справою;²¹ порівняння співвіднесені одне з одним і текстом в цілому так, що пояснення одного означає пояснення всього блоку (Scott 2009, с. 8), але для прояснення висунутої тези, сподіваюся, цього буде достатньо. Ось порівняння з XII пісні:

ἀλλ' οὐδ' ὥς ἐδύναντο φόβον ποιῆσαι Ἀχαιῶν,
 ἀλλ' ἔχον ὥς τε τάλαντα γυνὴ χερνῆτις ἀληθείης,
 ἥ τε σταθμὸν ἔχουσα καὶ εἴριον ἀμφὶς ἀνέλκει
 ἰσάζουσ', ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρῃται:
 ὥς μὲν τῶν ἐπὶ ἴσα μάχῃ τέτατο πτόλεμός τε... (XII, 432-6)²²
 все же [троянці] не були в стані примусити до втечі ахейців
 тому стоять рівно [обидва строї] як дужки терезів чесної жінці-поде-
 нщиці,
 [яка] покладає вагу на одну чашу і шерсть на другу, і, піднімаючи,
 врівноважує, щоб отримати жалюгідну плату для дітей;
 так і битва, і війна тягнулися в рівномірності...²³

Цей переклад фрагмента оманливий: навіть якщо не брати до уваги граматичну структуру,²⁴ смислову неможливо схопити без попереднього і того,

²¹ «Виділення будь-якої окремої частини як репрезентативної часто оманливе» (Moulton 1974, с. 389).

²² Текст «Іліади» дається по Perseus, в основі: Homer. Homeri Opera in five volumes. Oxford, Oxford University Press. 1920. Див.: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0133>

²³ У перекладі Бориса Тена: «Не спромоглися трояни, проте, одігнати ахеїв, / Рівно стояли-бо, як вагівниця у чесної пряді: / Гирі і вовну на шальки поклавши, вона їх рівняє / Й пильно виважує, щоб для дітей заробить на прожиток. / Так врівноважені бій і війна були...»

²⁴ Детальний розгляд див.: Hainsworth 1993, с. 362.

що трапиться потім. У греків (ахейців) поранено більшість вождів, троянці вперше витиснули грецьке військо з рівнини, де відбувалися битви, і штурмують грецький табір, огорожений валом і стіною. Троянців веде Гектор і надихає Зевс, їхня мета – підпалити кораблі греків, що означало б загибель ахейського війська. Греки відчайдушно чинять опір, але допомогти їм нікому – Зевс заборонив богам втручатися в битву. Вал і стіна вже покриті кров'ю як греків, так і троянців, і над греками нависла смертельна загроза – відразу за наведеним фрагментом Зевс вдихне нові сили в Гектора, той підбадьорить троянців і каменем розіб'є ворота, відкривши прохід до кораблів – останнього рубежу.

Але в момент, коли їх ще розділяє вал, ахейці утримують супротивників, їхні ряди залишаються рівними, і вони сповнені мужності. Саме його описує Гомер за допомогою порівняння, побудованого на кількох рівнях: перший – це уподібнення рівності рядів супротивників, прямої коромисла терезів у доброчесної пряжи; другий ряд глибше – грекам, як і прясі-поденщиці, загрожує смерть (їй від голоду,²⁵ їм – від ворогів), але і жінка, і греки зберігають душевну твердість (саме тому вона – ἀληθής 'чесна', 'сумлінна') (Hainsworth 1993, с. 362).²⁶ Наступний рівень – ще глибший: семантико-символічний. Пряха і нитка пов'язані з долею, Мойрою,²⁷ і долею як окремої людини, так і цілих народів.²⁸ У цьому епізоді вирішується доля двох армій, і жінка-поденщиця виявляється одночасно долею, так як вона відміряє шерсть для нитки. Цей образ посилюється введенням терезів (τάλαντα): образ золотих терезів Зевса виникає в «Іліаді» чотири рази (VIII. 68 - 74; XVI. 656 - 658; XIX. 221 - 224; XXII. 209 - 213) як наочне вираження перемоги / ураження. В даному випадку не випадково терези тримаються рівно: перемога ще не віддана жодній із сторін. Якщо

²⁵ Плата за її працю – ἀεκέα, 'незначна', 'жалюгідна', 'ганебна'; інше значення – 'лахміття'. Автор коментаря передбачає натуральну оплату, частиною вироблених ниток (Hainsworth 1993, с. 362). А їй треба годувати не тільки себе, але і дітей. Цей аспект відзначає і М. Коффі (Coffey 1957, с. 330).

²⁶ У перекладах її часто називають «вдовою» (так, напр., у перекладах на англійську Р. Латтімора, Р. Фаглеса), припускаючи, що за поденну роботу може братися тільки жінка без чоловіка, хоча прядінням у героїчну епоху займалися жінки незалежно від статусу (напр., Арета в Od. VI.305 - 307) .

²⁷ В «Іліаді» ідея долі виражена термінами μοῖρα, αἶσα, μορσιμός.

²⁸ У Гомера ще немає поділу Мойр на трое – Клото, Лахесіс і Атропос (вони з'являються тільки у Гесіода, Theog. 905), але тема людської долі як нитки Гомеру відома (Il. XX.127 - 128).

врахувати, що з часів К. Негельсбаха²⁹ існує думка про єдність Мойри і Зевса, вищий сенс образу пряжи з вагами в руках отримує нове підтвердження.

Здається, ми з повним правом можемо припустити наявність ще одного рівня, тому що для порівняння рівності рядів і рівності сил сторін у цьому протистоянні було б достатньо вказівки на прямоту дужки терезів, образ пряжи, котра утримується на межі виживання, є зайвим. Але він важливий для зображення навислої над греками небезпеки: життя поставлене на кін і порятунок тільки в діях самих людей. Для троянців цю думку висловить Гектор (XIII. 771 - 772), а для греків Аякс в битві біля кораблів (XV. 502 - 510). Подібність між воїнами, що б'ються, і матір'ю, яка змушена добувати їжу для своїх дітей, і одночасно вищим приреченням розкривається на дуже високому рівні абстракції. Доля всіх трьох учасників порівняння балансує на межі рівною мірою, і нижні рівні виявляються тільки проекцією вищого. По суті, це просто закон життя, виражений через маленький епізод, і те, що лежить в його основі, - всеохоплююче і тотальне.³⁰

Я розгляну порівняння, вочевидь позбавлене символічного рівня:

ὥς δ' ἄνεμοι δύο πόντον ὀρίετον ἰχθυόεντα
 Βορέης καὶ Ζέφυρος, τῷ τε Θρήκηθεν ἄητον
 ἐλθόντ' ἐξαπίνης: ἄμυδις δέ τε κῦμα κελαινὸν
 κορθύεται, πολλὸν δὲ παρὲς ἄλλα φῶκος ἔχευεν:
 ὥς ἐδαΐζετο θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν Ἀχαιῶν. (IX. 4 – 8)

Як два вітри хвилюють багаторибне море,
 бурхливі Борей і Зефір, з Фракії
 налітають раптово і піднімають чорні хвилі,
 виносячи з моря багато морських водоростей,

²⁹ Див.: Nägelsbach 1884, перше видання 1840.

³⁰ П. Кауер свого часу висловив тезу, що дане порівняння у Гомера є заміною абстрактного іменника, що виражає рівність (Cauer 1921 – 1923, с. 461). М. Коффі справедливо вказує, що для такого твердження недостатньо підстав (Coffey 1957, с. 337 прим. 47). Мова не може йти про рівень абстрактних понять.

так тремтів дух у грудях ахейців.³¹

Тут для порівняння використана картина природи, частий прийом у автора «Іліади». Відзначимо, що за винятком порівнянь, картини природи у Гомера використовуються тільки для опису дій (спокушання Герою Зевса XIV, битва Ахіллеса з річкою XXI тощо) і ніколи не зустрічаються самі по собі.³² Чи можна говорити в даному випадку про тотожність процесів на будь-якому рівні? Перший рівень є очевидним: хвилювання, сум'яття – в одному випадку духу (θυμός), в іншому моря (πόντος). Відзначимо, що порівняння хвилювання моря з неспокійним станом людської психіки для нас не просто звичне, але є майже банальним. Однак насправді між цими процесами, взятими ізольовано, мало спільного. Подібність виникає, коли море береться з зовнішнього боку, для спостерігача – тоді це або величне видовище, або феномен, який несе в собі загрозу, небезпеку. В якому плані звертається до моря Гомер – як до нейтральної стихії, або загрози для мореплавців і всіх, хто живе на березі і пов'язаний з морем? Перше малоймовірно для епосу, крім того, гомерівські пейзажі часто включають в себе спостерігача з метою введення емоції, без якої у Гомера взагалі опис є неможливим (Coffey 1957, с. 332).³³ Так в XIV.16-20 картина моря відповідає стану душі Нестора, а в IV.275-279 введено пастуха як джерело емоції.

Важлива також вказівка на вітер³⁴: в обох випадках те, що хвилюється, починає рухатися під силою, що діє ззовні. Як для мореплавця небезпечно по-

³¹ У перекладі Бориса Тена: «Так, ніби двоє вітрів, у багатому рибою морі / Вихром раптовим зіткнулись Борей із Зефіром, з Фракії / Враз налетівши, і чорні навколо здіймаються хвилі, / Наче ті гори, й виносять на берег морське баговиння, - / Так від печалі душа розривалась у грудях ахейів».

³² «У Гомера немає натуралізму, подібного до того, що ми знаходимо в листах Золя» (Fränkel 1999 (1921), с. 304).

³³ Пор. також: «Порівняння в цілому, як і розповідь, складені з точки зору спостерігача і коментують зовнішні ознаки, з яких, звичайно, можуть бути виведені внутрішні стани свідомості. Тому це порівняння незвично тим, що воно коментує метафізичну сутність, θυμός, яку не можна спостерігати, за винятком тих випадків, коли людина може знати про своє власне θυμός і, як в цьому разі, про своє серцебиття.» (Hainsworth 1993, с. 58).

³⁴ Я згоден з Френкелем, що «Борей і Зефір не можуть означати два різних вітри, а тільки північно-західний, оскільки обидва вони походять з однієї країни» (Fränkel 1999 (1921), с. 318, прим. 4).

рушене вітром море, так для полководця сум'яття духу у війська, що підкреслюється попередньо введеною згадкою загрози панічної втечі. Небезпека, загроза можуть розглядатися як другий рівень і набагато більш важливий для розповіді. Тут рівень абстракції інший, ніж в попередньому порівнянні, але і цього рівня досить, щоб говорити про тотожність або про єдиний закон життя: щось, що є джерелом добробуту і гарантією існування, може відчутти силу зовнішнього впливу і прийти до стану, який загрожує загибеллю окремій людині і спільноті.

Той же принцип в знаменитому порівнянні οἱ περ φύλλων γενεῇ τοίη δὲ καὶ ἄνδρῶν (які покоління листя, такі і людей)³⁵ (VI, 146), де співвідносяться не листя з людьми, а час життя.³⁶ І це ж можна сказати про численні у Гомера порівняння нападу воїна з хижим звіром: свідчення абстрактності порівняння можна побачити в тому факті, що часто Гомер використовує синоніми – лев або вепр, або вовк,³⁷ тобто для поета важливим є не той чи інший конкретний звір, а процес, феномен, взятий на абстрактному рівні.³⁸

Якщо погодитися з Гегелем, що початок філософії лежить в усвідомленні того факту, що за світом чуттєвого сприйняття лежить щось єдине, то слід припустити, що в «Іліаді» це усвідомлення знаходить своє вираження, хоча і не понятійне. У Гомера дійсно немає поняття, яке б виражало таку єдність, тим більше її буттєву істинність, але введення ним довгих порівнянь, як здається, базується на ще незрозумілому уявленні про такий початок. Гегель

³⁵ У перекладі Бориса Тена: «Наче те листя на дереві – людські усі покоління».

³⁶ «Це твердження загального принципу, що робить це порівняння разом з XXI, 464, яке повинно бути тісно пов'язане з ним, винятковим серед гомерівських порівнянь» (Coffey 1957, с. 331). М. Коффі вірно вбачає в цьому порівнянні загальний принцип, але аналіз змушує сумніватися в його винятковості. Саме порівняння, як зазначає коментатор цього фрагмента Дж. С. Кірк (Kirk 1990, с. 176), було поетичним загальним місцем, воно зустрічається в дещо зміненому вигляді в II.XXI.464-6, а також у Мімнерма (2.1f.), в «Птахах» (685) Арістофана, в «Строматах» Климента Олександрійського (6.738).

³⁷ «Очевидно, що в реальному житті існують важливі відмінності між цими видами і різними видами їх ворожнечі з людьми, але в гомерівській практиці немає помітної різниці в тому, як вони описуються, і в якості, які вони втілюють. Два або більше види часто координуються як предмет одного порівняння, тому акцент, здається, робиться на силу, сміливість і агресію, які всі вони поділяють (лев і кабан: 5.782 f. = 7.256 f., 11.292-95, 12.41 f.; лев, кабан і леопард: 17.20-23; вовк, леопард і шакал: 13.103).» (Clarke 1995, с. 138 прим. 5).

³⁸ «...символіка агресивних диких тварин – це набагато більше, ніж питання стилю, і що вони грають головну роль в зображенні Гомером етичних і психологічних проблем героїзму» (Clarke 1995, с. 138).

протиставляє вчення Фалеса про воду як першу філософію Гомеру, якого вважає співаком множинності самостійних начал: «З цим положенням [що вода є Абсолют, або як казали древні, філософський принцип. - С. Ш.] тепер ця дика, нескінченно барвиста гомерівська фантазія заспокоюється, зникає нескінченна кількість принципів, виявляється скасованим уявлення про те, що конкретний об'єкт є істина, існуюча в собі, самодостатня, незалежна влада над собою і над іншими; і цим також встановлено, що існує тільки одне загальне, одна загальна ідея буття, простий, позбавлений фантазії погляд, мислення, що є тільки єдине» (Hegel 1979, с. 202 - 203).

Попередній аналіз показує, що Гомер створив умови для виникнення філософії, побудувавши рівні буття, але природно, що навряд чи він домислив їх до кінця і взагалі чітко усвідомлював їх в якості особливої сутності, не кажучи про те, щоб закріпити їх термінологічно. Гегель повністю відмовляє Гомеру у наявності в нього філософського початку, він навіть протиставляє його філософії. «Людина мала перед собою природу: воду, повітря, зірки, небо; цим і був обмежений горизонт її уявлень. В своїй уяві вона мала богів; але їх зміст також залишався природним: сонце, земля, море. Решта (як уявлення Гомера) – це те, чим думка задовольнятися повністю не могла. Однак потрібно сказати, що в цьому несвідомому стані інтелектуального світу велика сміливість розуму полягає не в тому, щоб визнати дійсною цю повноту існування природного світу, а в тому, щоб звести її до простої субстанції, яка існує як така» (Hegel 1979, с. 202). Філософи взагалі невисоко оцінюють можливість існування філософії в поезії, але даному випадку обґрунтовано буде припустити, що грецька філософія виникла не на порожньому місці.³⁹

Бониц 1878 – Бониц Г. О происхождении гомеровских поэм. Одесса, 1878. – 99 с.

³⁹ Здається, вперше цю думку з приводу порівнянь у Гомера висловив Вебстер: «...тут ми можемо обґрунтовано бачити передвіщення тих робочих моделей, запропонованих півтора століття потому Фалесом і його послідовниками для пояснення невідомих дій універсуму. У розвинених гомерівських порівняннях лежить зародок іонійської філософії і науки.» (Webster 1958, с. 225).

- Борхес 1997 – Борхес Х. Л. Сочинения в трех томах. М.: Полярис, 1997.
- Гордезиани 1978 – Гордезиани Р. В. Проблемы гомеровского эпоса. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1978. – 395 с.
- Грант 1998 – Грант М. Греческий мир в доклассическую эпоху. Пер. с англ. Т. Азаркович. Москва: ТЕРРА—Книжный клуб, 1998. – 528 с.
- Зайцев 1990 – Зайцев А. И. «Древнегреческий героический эпос и «Илиада» Гомера» / Гомер. *Илиада*. Ленинград: Наука, 1990. – Сс. 395 – 416.
- Йегер 2001 – Йегер В. Пайдейя. Воспитание античного грека. Перевод А. И. Любжина. Т. 1. Москва: Греко-латинский кабинет ю. А. Шичалина, 2001. – 593 с.
- Надь 2002 - Надь Г. Греческая мифология и поэтика. Перевод Н. П. Гринцера. Москва: Прогресс-Традиция, 2002. - 432 с.
- Фрейденберг 1946 – Фрейденберг О. М. Происхождение эпического сравнения (на материале Илиады) // Труды юбилейной научной сессии ЛГУ. Секция филол. наук. Л., 1946. С. 101 – 113.
(<http://freidenberg.ru/Docs/Nauchnyetrudy/Stat'i/Proisxozhdeniejepicheskogosravnenija?skip=8&view=#start>)
- Basset 1921 – Basset S. E. (1921) «The Function of the Homeric Simile». *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* Vol. 52, 132 – 147.
- Bowra 1952 – Bowra C. M. Heroic Poetry. London, 1952. – 590 p.
- Burkert 1995 – Burkert W. The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age. Trans. By M. E. Pinder and W. Burkert. Harvard University Press, 1995. – 225 p.
- Cauer 1921 – 1923 – Cauer P. Grundfragen der Homerkritik. Bd. I – II. 3 Aufl. Leipzig: S. Hirzel, 1921 – 1923. - 552 S.
- Clarke 1995 – Clarke M. «Between Lions and Men: Images of the Hero in the Iliad». *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 36, 1995, no. 2. – Pp. 137 – 159.

- Coffey 1957 – Coffey M. «The Function of the Homeric Simile» / *Homer. Critical Assessments. Vol. III. Literary Interpretation*. Edited by Irene J.F. de Jong. London and New York, 1999. – Pp. 322 – 337.
- Edwards 1991 – The Iliad: a commentary. Gen. ed. G. S. Kirk. Vol. V: books 17 – 20. Ed. by M. W. Edwards. Cambridge University Press, 1991. – 353 p.
- Graziosi 2002 – Graziosi B. *Inventing Homer: The Early Reception of Epic*. Cambridge University Press, 2002. – 285 p.
- Green 1877 – Green W. C. *The Similes of Homer's Iliad*. London, 1877. – 276 p.
- Fränkel 1999 (1921) – Fränkel «The Interpretation of Individual Similes: (A) Elemental Force» / *Homer. Critical Assessments. Vol. III. Literary Interpretation*. Edited by Irene J.F. de Jong. Translated from the German by C. Krojzl and S.R. van der Mije. London and New York, 1999. – Pp. 301 – 321.
- Hägg 1983 – Hägg R. *The Greek Renaissance of the Eighth Century B.C.: Tradition and innovation: Proceedings of the Second International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 1-5 June 1981*. Stockholm, 1983. – 225 p.
- Hainsworth 1993 – The Iliad: a commentary. Gen. ed. G. S. Kirk. Vol. III: books 9 – 12. Ed. by B. Hainsworth. Cambridge University Press, 1993. – 366 p.
- Hegel 1979 – Hegel G. W. F. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie / Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Werke in zwanzig Bänden. Band 18*. Frankfurt am Main 1979.
- <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Vorlesungen+%C3%BCber+die+Geschichte+der+Philosophie>
- Jensen 2011 – Jensen M. S. *Writing Homer. A study based on results from modern fieldwork*. (Scientia Danica. Series H. Humanistica. 8, vol. 4. Copenhagen, 2011. – 440 p.
- Kirk 1975 – Kirk G. S. «The Homeric poems as history» / *The Cambridge ancient history. Vol. II. Pr. 2. History of the Middle East and the Aegean region c. 1380 - 1000 B.C*. Ed. by I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Sollberger. Cambridge University Press, 1975. – Pp. 820 – 850.

- Kirk 1990 – The Iliad: a commentary. Gen. ed. G. S. Kirk. Vol. II: books 5 – 8. Ed. by G. S. Kirk. Cambridge University Press, 1990. – 351 p.
- Kullmann 2012 – Kullmann W. «The Relative Chronology of the Homeric Catalogue of Ships and of the Lists of Heroes and Cities within the Catalogue» / *Relative Chronology in Early Greek Epic Poetry*. Ed. by Ø. Andersen and D. T. T. Haug. Cambridge, 2012. – Pp. 210 – 223.
- Lee 1964 – Lee D. J. N. The Similes of the Iliad and the Odyssey Compared. Melbourne, University Press, 1964. – 80 p.
- Moulton 1974 – Moulton C. Similes in the Iliad // *Hermes*, Bd. 102, H. 3 (1974). – Pp. 381 – 397.
https://www.jstor.org/stable/4475864?seq=1#page_scan_tab_contents
- Nägelsbach 1884 – von Nägelsbach C. F. Homerische Theologie. 3 Aufl. bearbeitet von G. Autenrieth. Nürnberg, 1884. – 482 S.
- Page 1958, Page D. History and the Homeric Iliad. Berkeley, Los Angeles, London, 1958. – 350 p.
- Powell 1991 – Powell B. B. Homer and the origin of the Greek alphabet. Cambridge University Press, 1991. – 280 p.
- Richards 1965 - Richards I. A. The Philosophy of Rhetoric. Oxford University Press, 1965 (= Richards I. A. Selected Works 1919 – 1938. Ed. by J. Constance. Vol. VII. Routledge, 2002).
- Scott 1974 – Scott W. C. The Oral Nature of the Homeric Simile. Leiden: E. J. Brill, 1974. – 212 p. Digital reissue: Dartmouth College Library: Hanover, 2009. <https://www.dartmouth.edu/~library/digital/publishing/scott1974/>
- Scott 2009 – Scott W. C. The Artistry of the Homeric Simile. Hanover (New Hampshire) and London: University Press of New England, 2009. – 282 p. <https://www.dartmouth.edu/~library/digital/publishing/scott2009/>
- Shipp 1972 - Shipp G. P. Studies in the language of Homer. 2nd ed. (Cambridge classical studies). Cambridge University Press, 1972. – 378 p.
- Snodgrass 1998 – Snodgrass A. M. Homer and Artists: Text and Picture in Early Greek Art. Cambridge, 1989. – 200 p.

- Snodgrass 2001 (1971) – Snodgrass A. M. The Dark Age of Greece. An archeological survey of the eleventh to the eighth centuries BC. N.Y. – 496 p.
- Van Der Valk 1963–1964 – Van Der Valk M. Researches on the Text and Scholia of the “Iliad”. By M. Van der Valk. Vol. 1 – 2. Leyden: E. J. Brill, 1963 – 1964.
- Webster 1958 – Webster T. B. L. From Mycenae to Homer. L., 1958. – 312 p.
<https://archive.org/details/in.gov.ignca.17238>
- Wood 1998 – Wood M. In search of the Trojan War. New York, 1998.
<https://ru.scribd.com/document/243852868/In-Search-of-the-Trojan-War>
- Ziolkowski, Farber and Sullivan 2015 – Ziolkowski, Farber and Sullivan. Homeric Similes: A Searchable, Interactive Database.
<https://www2.gwu.edu/~homersimiles/Introduction%20PDF.pdf>
<https://terpconnect.umd.edu/~sullivan/SimileSearchR3.html>

Sergii Shevtsov (Odessa)

Ph.D., Professor,

I. I. Mechnikov Odessa National University

The long (full) similes in Homer as the beginning of philosophical thinking in Ancient Greece

The article is to demonstrate the paradox of the spread of the Homer's *Iliad*: having been created by the descendants of the Achaeans in exile about four centuries after the Trojan war, it became widespread among all of the Greek-speaking world, i.e. mostly among those who destroyed the Achaean civilization forcing the heroes' descendants into exile. The article suggests a hypothesis that on a profound level the *Iliad* contains a philosophical idea of the world unity. This idea is not terminologically defined in the epic poem, however, it is presented as philosophy of unity of the beginning of the states of nature and the actions of people and animals in the

form of the long (full) similes. This answer is based on analysis of the long similes in the *Iliad*.

Key words: Iliad, oral poetry, long similes, philosophy of Homer, concept of One, unity.